

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Мета статті. Розкрити методичні засади функціонування експертизи у галузі культури і мистецтва, систематизувати та проаналізувати різні галузеві напрямки цих досліджень. Уточнення мети та змісту поняття «експертизи культурних цінностей» з урахуванням специфіки її завдань та методів таких досліджень. Виділено проблеми розвитку вітчизняної експертної діяльності у галузі культури та мистецтва. **Методи** дослідження. Для досягнення мети були використані аналітичний, історичний, гносеологічно-аксіологічний та метод теоретичного узагальнення з метою конкретизування проблеми експертної діяльності. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає у необхідності формулювання основних методологічних засад вивчення творів мистецтва як складової збереження та вивчення матеріальної і духовної спадщини; простежено мету, завдання та функції експертних досліджень творів мистецтва; осмислення принципів та методів дослідження культурних цінностей, під час проведення мистецтвознавчої, судової, товарознавчої, державної експертиз. **Висновки.** На сьогодні до дослідження культурних цінностей активно залучаються експерти за різними напрямками та галузями діяльності, що зумовило появу та формування потужної вітчизняної школи експертизи в сфері культури. Для того, щоб зрозуміти місце експертизи у системі захисту та популяризації культурних цінностей необхідно уточнити та систематизувати існуючі базові поняття, що стосуються предметів культури.

Ключові слова: загальна характеристика експертних систем, експертиза та її мета, експертиза культурних цінностей та її основні завдання.

Шман Светлана Юрьевна, кандидат культурологии, главный специалист отдела по вопросам перемещения культурных ценностей Министерства культуры Украины

Методологические основы экспертной деятельности в Украине

Цель статьи. Раскрыть методические основы функционирования экспертизы в области культуры и искусства, систематизировать и проанализировать различные отраслевые направления этих исследований. Уточнение цели и содержания понятия «экспертизы культурных ценностей» с учетом специфики ее задач и методов таких исследований. Выделены проблемы развития отечественной экспертной деятельности в области культуры и искусства. **Методы** исследования. Для достижения цели были использованы аналитический, исторический, гносеологически-аксиологический и метод теоретического обобщения с целью конкретизування проблеми експертної діяльності. **Научная новизна** исследования заключается в необходимости формулировки основных методологических основ изучения произведений искусства как составляющей сохранения и изучения материального и духовного наследия; прослежена цель, задачи и функции экспертных исследований произведений искусства; осмысления принципів и методов исследования культурных ценностей, при проведении искусствоведческой, судебной, товароведческой, государственной экспертизы. **Выводы.** На сегодня к исследованию культурных ценностей активно привлекаются эксперты по разным направлениям и отраслям деятельности, что обусловило появление и формирование отечественной школы экспертизы в области культуры. Для того, чтобы понять место экспертизы в системе защиты и популяризации культурных ценностей необходимо уточнить и систематизировать существующие базовые понятия, касающиеся предметов культуры.

Ключевые слова: Общая характеристика экспертных систем, экспертиза и ее цель, экспертиза культурных ценностей и ее основные задачи.

Shman Svitlana, candidate of cultural studies, chief specialist of the Department for the Transfer of Cultural Property of the Ministry of Culture of Ukraine)

Methodological principles of expert activity in Ukraine

The purpose of the article. To reveal the methodological principles of the functioning of the examination in the field of culture and art, to systematize and analyze the various branches of these studies. Clarification of the purpose and content of the concept of "examination of cultural values", taking into account the specifics of its tasks and methods of such research. The problems of the development of domestic expert activity in the field of culture and art are highlighted.

Methodology. In order to achieve the goal, analytical, historical, epistemological-axiological and method of theoretical generalization were used to specify the problem of expert activity. **The scientific novelty** of the results obtained is the need to formulate the main methodological foundations for the study of works of art as a component of preservation and study of material and spiritual heritage; trace the purpose, tasks, and functions of expert studies of works of art; understanding of the principles and methods of studying cultural values, while conducting art criticism, judicial, commodity research, and state expertise. **Conclusions.** State, legal, commodity research of works of art, bringing together different experts, gives rise to a special reality, fixed by the concept of "expert activity". The methodological principles of expertise in the field of culture and the arts are considered as a general expert system, where the formulation of the purpose of the research and the specification of the tasks determine the principles and methods of work of the expert with similar objects of research. Nowadays, experts in various fields and fields of activity are actively involved in the study of cultural values, which led to the emergence and formation of a powerful national school of culture expertise. In order to under-

stand the place of expertise in the system of protection and popularization of cultural property, it is necessary to clarify and systematize existing basic concepts concerning cultural objects.

Key words: general characteristic of expert systems, examination and its purpose, examination of cultural values and its main tasks.

Актуальність теми дослідження. Експертна діяльність на даний час є динамічною та впливовою формою дослідження творів мистецтва. З одного боку можна вважати, що вона вже є досить сформованою як вид наукової практики, як творча лабораторія, покликана вирішувати складні проблеми «споживання» культурного продукту. З іншого боку, особливості експертних досліджень творів культури та мистецтва в контексті порівняльно-правового методу не має теоретичної бази.

Мета дослідження. Розкрити методичні засади функціонування експертизи у галузі культури і мистецтва, систематизувати та проаналізувати різні галузеві напрямки цих досліджень. Розгляд та уточнення актуальних питань методичного забезпечення експертної діяльності творів мистецтва передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити основні риси експертної діяльності культурних цінностей;
- охарактеризувати окремі галузеві форми дослідження культурних цінностей;
- виокремити та розкрити набір основних понять і наукових методів що використовуються під час проведення експертизи культурних цінностей.

Розв'язання перелічених завдань необхідно розпочати із з'ясування теоретичних положень, розкриття особливостей методологічних підходів до дослідження культурних цінностей, визначення наукового інструментарію, уточнення базових понять та узагальнення існуючих методичних підходів, що будуть використані під час розкриття запропонованої теми.

Необхідність аналізу теоретико-методичних питань експертизи в галузі культури та мистецтва як автономної системи з функціями збирання, накопичення, дослідження та надання рекомендацій щодо використання культурних цінностей може бути розглянута як експертна система.

Відтак постає завдання використання узагальнюючого поняття експертні системи з метою вирішення науково-теоретичних завдань порівняння та встановлення відмінностей різних галузевих експертних досліджень творів культури та мистецтва.

Справедливим є зауваження, згідно з якими більшість дослідників вважають, що основною характерною рисою експертних систем є наявність спеціальних знань у експертів, які є "незагальновідомими, незагальнодоступними, що не мають масового поширення, знань, які використовуються обмеженим колом фахівців". Фахівець-експерт повинен володіти не тільки спеціальними знаннями, а й практичним досвідом та відповідними професійними навичками.

Незважаючи на різноманітність уявлень про експертну діяльність, її загальною рисою є те, що експертна діяльність використовує евристичні (приблизні) методи дослідження, що протікають у ході набуття практичних навичок, з метою встановлення значення об'єктів дослідження. Якість експертних систем забезпечується їх здатністю міркувати.

Експертна система – це певна модель, сутність якої визначається дослідженням предметів культури та формуванням цілей і завдань, формуванням методів та засобів у процесі проведення ідентифікації, експертизи, атрибуції тощо.

Експертну систему дослідження предметів культури та мистецтва об'єднують поняття: «експертиза», «експерт», «експертиза культурних цінностей», «мета експертизи культурних цінностей», «завдання експертизи».

Аналіз досліджень і публікацій. Термін «експертиза» вживається з 70 років XIX століття та з'являється у відомому «Тлумачному словнику» В. Даля та С. Ожегова як «розгляд будь-якого питання експертами для надання висновку».

У «Словнику-довіднику музейного працівника» О. Овчарової, Р. Яушевої-Омельяничук та Л. Сургай, термін «експертиза» пояснюється як «розгляд і дослідження, перевірка якості, справжності, цінності твору, його атрибуції, опису, визначення необхідності реставрування або реплікації. Виконується експертом чи експертною комісією» [с. 7, 8].

З точки зору формування експертних знань О. Россинська пропонує під терміном «експертиза» розуміти систему теоретичних знань і практичних навичок в галузі конкретної науки та техніки, мистецтва та ремесла, які здобувають шляхом проходження спеціальної підготовки або набуттям професійного досвіду у процесі експертного дослідження.

Значний інтерес представляють публікації А. Косолапова, який вважає, що «експертиза – це високопрофесійні знання в будь-якій науці, набуті з відповідного досвіду роботи і спеціальної освіти; високопрофесійна атрибуція – одночасно і мистецтвознавча експертиза, тобто ці поняття є синонімічними».

Експертиза є складовою та активно використовується в інших підсистемах: арт-ринку і менеджменту культури. Дослідники М. Красілін, В. Іванов і Ю. Халтурін включають це поняття до структури антикварного ринку, визначаючи її як «вид діяльності, спрямованої на виявлення відповідності твору мистецтва за допомогою даних, які надав замовник». Подібне тлумачення поняття зустрічаємо в статті І. Горіна «Про основні принципи організації експертизи творів мистецтва». На його думку,

експертиза, як поняття, передбачає широкий погляд на витвір мистецтва, включаючи його цінність з історичної, художньої і музейної точок зору. Вона, таким чином виходить за рамки мистецтвознавчої проблематики, визначаючи цінність витвору, або може брати участь у ціноутворенні.

В. Сіверс стверджує, що «експертиза» – це специфічна діяльність, пов'язана з науково-обґрунтованим визначенням рівня значущості об'єктів дослідження. З точки зору філософського аналізу вона знаходиться у площині перетину матеріально-предметної, психологічної і соціальної сфер. Проблеми, пов'язані з експертизою, в тому числі культурних цінностей, набули значного розвитку на початку XXI ст., в тому числі в сфері мистецтвознавчої експертизи (Ю. Вакуленко, О. Живкова, О. Калашникова, О. Рижова, Ю. Романенкова), судової та криміналістичної експертизи (О. Ейман, Ю. Корухов, З. Соколовський, В. Шиканов), науково-технічної та товарознавчої експертизи (В. Архіпова, В. Індутний, С. Пузенко, С. Шкляр, Е. Чернявська), тощо.

У мистецтвознавчій, юридичній, культурологічній літературі тематика «експертної діяльності» позначається як окремі галузеві напрямки дослідження предметів культури, що спрямовані на вирішення різних завдань стосовно таких предметів. В останні роки значного розвитку набули також наукові дослідження проблеми фінансово-економічного обґрунтування оцінки та ринку культурних цінностей.

У зв'язку з цим, необхідно більш чітко розмежувати та визначити цілі та завдання вищезгаданих напрямків експертної діяльності, розглянути їх відносно автономної однієї від одної. В той же час, знайти спільне, що пов'язує ці галузеві напрями експертної діяльності, а з іншого, – в їх поєднанні виявити залежність кожної з них, яка і пояснить функціонально-смысловий взаємозв'язок цих категорій.

Виклад основного матеріалу. Точкою відліку будуть культурні цінності. Саме їх дослідження, що об'єднує процес збирання, аналізу, перевірки матеріалів пов'язаних з предметами культури, робить необхідним та логічним використання категорії «діяльність». По-друге, актуалізує та прояснює категорію «експертного», бо експертиза є видом наукової діяльності спрямованою на отримання нової інформації, об'єктивних знань (доказів) стосовно встановлення значення, походження, автентичності культурних цінностей тощо.

Наприклад, мистецтвознавча експертиза передбачає встановлення часопросторових параметрів твору. Важливими методами визначаючим порядок проведення мистецтвознавчої експертизи є образно-стилістичний аналіз творів, що дозволяє виявити індивідуальні ознаки об'єкту експертизи за допомогою понять «жанр», «композиція», «ритм», «кольори й колорит», тощо. Відповідність твору вимогам того, чи іншого стилю – один з важливих елементів мистецтвознавчої експертизи культурних цінностей.

Величезну роль відіграють також практичні знання експертів, які мають можливість досліджувати твори різних епох. Важливе місце в експертній діяльності займає категорія «історичний стиль». У зв'язку з тим, що кожний світовий художній стиль диктує характер матеріалу, техніку виготовлення, геометричну форму, декор, колорит виробів образотворчого або декоративно-ужиткового мистецтва. Крім того, експерти-мистецтвознавці під час своєї роботи часто звертаються до наукової та довідкової літератури: монографій, альбомів, довідників, каталогів тощо. Джерелознавчий аспект, відомості про автора або власника, значно полегшує роботу експерта. Біографічні дані допомагають уточнити час створення об'єкта експертизи, розширити інформаційні можливості, прослідити зв'язок з конкретним середовищем чи подією, що особливо важливо для меморіальних пам'яток. Такі дані експерт може знайти в письмових, архівних, музейних документах або зображальних джерелах.

Саме порівняльно-історичний метод дозволяє виявити аналогічні дані стосовно написів, підписів, клейм, інших позначок, які також допомагають з'ясувати чи підтвердити місце та час створення, автора чи власника об'єкта експертизи, оскільки кожна культурно-історична епоха створює власну систему просторово-часових координат культури.

Аналітичний метод дозволяє експерту сформулювати висновок про оригінальність твору, його авторство, датування, місце створення та інші особливості.

Успішність експертної діяльності в галузі культури багато в чому залежить від ступеня оволодіння спеціальними знаннями у галузі культури та мистецтв, зміст якої залежить від компетентного аналізу конкретного предмету культури, що складається зі стильового аналізу, вивчення джерельної бази та техніко-технологічного аналізу, на підставі отриманих об'єктивних даних експерт формулює висновок стосовно об'єкта дослідження.

Окремим напрямком в межах мистецтвознавчої експертизи є державна експертиза культурних цінностей, яка поділяється за видами на: попередню, первинну, повторну, додаткову та контрольну; за ступенем складності на: просту (не потребує вивчення додаткової спеціалізованої літератури /аукціонні каталоги, монографії, енциклопедії, довідники, архівні матеріали/, поглибленого фізико-хімічного аналізу з використанням спеціальних технологій) та складну (передбачає вивчення додаткової спеціалізованої літератури /аукціонні каталоги, монографії, енциклопедії, довідники, архівні матеріали та/або поглибленого фізико-хімічного аналізу з використанням спеціальних технологій. Мета проведення державної експертизи культурних цінностей - встановлення належності чи неналежності об'єкта експертизи до культурних цінностей або надання рекомендацій щодо можливості вивезення

(тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України для подальшого оформлення свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України.

Чинним законодавством визначені підстави та умови проведення державної експертизи. Загальні питання функціонування експертизи відображають нормативно-правові документи де термін «експерт» вживається відносно особи, яка проводить експертне дослідження та яка повинна мати відповідні спеціальні знання і вміння, бути компетентним в конкретній галузі. Експерт – висококваліфікований спеціаліст, залучений до процесу прийняття відповідального рішення.

Відповідно до абзацу сьомого пункту 2 Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 (далі - Порядок), державну експертизу культурних цінностей здійснює експерт – працівник державного сховища культурних цінностей, музею, бібліотеки, реставраційної або науково-дослідної організації, архівної установи, інший фахівець, який має високу кваліфікацію спеціальні знання і безпосередньо проводить мистецтвознавчу експертизу та несе персональну відповідальність (адміністративну та кримінальну) за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій.

На підставі пункту 8 Порядку, державні експерти культурних цінностей визначають оцінну вартість предметів культури. Встановлення оцінної вартості здійснюється згідно з Інструкцією про порядок визначення оціночної та страхової вартості пам'яток Музейного фонду України, затвердженого наказом Міністерства культури і мистецтв України від 13 липня 1998 р. № 325, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 6 серпня 1998 р. за № 496/2936. Визначення оцінної вартості предметів культури не має нічого спільного з процедурою оцінки майна.

Крім цього, на сьогодні державну експертизу культурних цінностей здійснюють установи, що визначені Переліком державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей, затвердженим наказом Міністерства культури України від 31 березня 2017 р. № 267 (із змінами, внесеними наказом Міністерства культури України від 06 жовтня 2017 р. № 1006), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 24 квітня 2017 р. за № 529/30397. Зазначений наказ розміщено на офіційному сайті Мінкультури за посиланням: http://195.78.68.75/mcu/control/publish/article?art_id=245247989

Судова експертиза є самостійною формою здобуття нових і уточнення (перевірки) наявних речових доказів в кримінальному, цивільному і арбітражному процесі. «Об'єкт судової експертизи – матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що досліджуються (пізнаються) експертом на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом)» [1]. Об'єктами судової експертизи можуть бути речові матеріали, в тому числі колекції холодної та вогнепальної зброї, предмети культури тощо.

Мета проведення судової експертизи полягає в ідентифікації та аналізі матеріальних об'єктів експертизи (речових доказів), з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного провадження справи.

Науковці-правознавці пропонують різні підходи до класифікації судової експертизи, в тому числі поділяти її на: криміналістичну, інженерно-технічну, екологічну, товарознавчу, мистецтвознавчу, експертизу у сфері інтелектуальної власності, психіатричну та деякі інші. Судова експертиза поділяється на: первинну та повторну (повторні призначаються у разі необґрунтованості висновку експерта в результаті первинної експертизи або у разі сумніву в правильності його висновку); основну та додаткову (додаткова експертиза призначається, якщо експертиза визнана неповною або недостатньо зрозумілою); одноосібну та комісійну (перші проводяться одним експертом, другі — групою експертів); однорідну та комплексну (однорідною є експертиза, при проведенні якої використовуються знання у одній галузі науки. При виконанні комплексної експертизи використовуються спеціальні знання різних наук).

Відповідно до базового Закону України у сфері науки «Про наукову та науково-технічну діяльність» визначено, що «наукова та науково-технічна експертиза проводиться з метою дослідження, перевірки, аналізу та оцінки науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів» [2]. Напрямами науково-технічної експертизи вважаються: «науково-технічні програми і окремі розробки, спрямовані на реалізацію пріоритетних шляхів розвитку науки і техніки; забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням; проекти, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва; підтримка фундаментальних наукових досліджень за грантами Державного фонду фундаментальних досліджень та інших державних фондів, створених з метою підтримки наукової та науково-технічної діяльності; розроблення наукових засад державної політики у відповідних сферах, проведення наукової експертизи проектів нормативно-правових актів, державних програм; розвиток матеріально-технічної бази наукової та науково-технічної діяльності» [2].

Вищезгаданий Закон України визначає загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації і проведення наукової та науково-технічної експертизи, що проводиться з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проектів, визна-

чення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень.

Серед наукових праць неабияке місце посідають дослідження, які приділяють набагато більшу увагу фінансово-економічному аспекту діяльності з експертизи культурних цінностей. Товарознавча експертиза спрямована на визначення: вартості товарної продукції, належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері, встановлення змін показників якості товарної продукції, встановлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника, визначення відповідності пакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

На практиці розрізняють деякі види товарознавчої експертизи: основна (первинна), що признається згідно з заявою замовника; додаткова –призначається у випадку, коли висновок основної (первинної) експертизи не має вичерпної відповіді на питання, поставлені перед експертом; повторна проводиться у разі виявлення порушення вимог проведення первинної експертизи або за наявності обґрунтованих претензій заявника до висновку первинної експертизи. Проведення повторної експертизи доручається іншому експерту (групі експертів); контрольна проводиться для перевірки висновків первинної експертизи за ініціативою суб'єктів експертизи, зацікавлених у спростуванні окремих положень, частин або в цілому висновків раніше проведених експертиз.

Наукова новизна. Незважаючи на різноманітність уявлень про експертну діяльність вона розглядається як:

- спеціальна галузь знань, що використовується для максимізації ефективності дослідження, зміцнення її цілісності, підвищення її продуктивності і мотивації;
- формування експертних умінь, що розглядається як підсумок внутрішніх процесів, що протікають у ході набуття практичних навичок, з метою встановлення істини.

Суб'єктом експертного дослідження предметів культури виступає його безпосередній виконавець, особа – спеціаліст, яка володіє спеціальними знаннями в галузі культури і мистецтва. У даному випадку «експертиза» вказує на суб'єкт діяльності, а «культурні цінності» – на сферу його активності. В якості суб'єктів експертної діяльності може розглядатись група або заклад/організація, що вирішують завдання, наприклад:

- встановлення «справжності» твору або достовірність об'єкта експертизи;
- віднесення об'єкта експертизи до відповідної категорії культурних цінностей;
- уточнення даних щодо походження об'єкта експертизи, приналежність до тієї або іншої школи, кола майстрів, авторство;
- здійснення атрибуційного опису предмета (час створення, матеріал, техніка, розміри/вага, вказання знаків та позначок, тощо);
- з'ясування питань стану збереження об'єктів експертизи;
- зазначення орієнтовної вартості об'єкта експертизи.

Окремо потрібно підкреслити, що для вирішення експертних завдань установи (організації, заклади) повинні мати необхідну наукову базу (оригінальні так звані «еталонні» предмети для порівняння, фахову літературу, тощо) для проведення експертизи культурних цінностей за певною категорією.

При цьому специфіка проведення усіх галузевих експертних досліджень предметів культури передбачає використання базових методів вивчення таких об'єктів, а саме стильового, джерелознавчого та техніко-технологічного підходів. У своїй цілісності вони формують розуміння значущості предметів культури в історії людства, котрі на різних етапах сприяли збереженню певних національних традицій.

У процесі своєї діяльності з експерти розв'язують професійні проблеми з використанням аналогічних даних. Більш того, експертні знання репрезентуються як оціночне судження про якісний стан предметів дослідження. Оціночні судження експерта базуються на системі зв'язків між зовнішніми якими та історичним контекстом таких об'єктів.

Тобто експертиза – це фактично «маленьке наукове дослідження» висновок якої відображає цінність твору мистецтва для суспільства, на основі особистих знань та професіоналізму фахівця.

Висновки. Аналіз сфери проведення експертизи культурних цінностей продемонстрував, що дослідження різних видів експертних досліджень творів культури та мистецтва достатньо актуальне. Сучасний етап розвитку сфери культури і мистецтв, як ринкового інструменту, виявив необхідність дослідження цієї проблеми в контексті порівняльно-правового методу аналізу кореляцій пріоритетів проведення експертизи, оскільки висновки мистецтвознавчої, судової, товарознавчої, державної експертизи можуть істотно відрізнитися, оскільки мають різну мету та завдання.

Отже, мистецтвознавчі, державні, юридичні, товарознавчі дослідження творів мистецтва, що об'єднують різних експертів, породжує особливу реальність, що фіксується поняттям «експертна діяльність».

Розглянуто методичні засади експертизи в галузі культури і мистецтв як загальну експертну систему, де формулювання мети дослідження та конкретизація завдань визначають принципи та методи роботи експерта з аналогічними об'єктами дослідження.

Культурні цінності або твори мистецтва є особливими феноменами, що мають інформативно-знаковий характер і є наслідком безперервного процесу виникнення одних значень та втрати інших. Саме за допомогою аналізу отриманих даних стильового, джерелознавчого та техніко-технологічного методів та роботи з еталонними зразками експерт готує висновок за типовими ознаками та оформлює висновки відповідно до поставленої мети та завдань.

Література

1. Про судову експертизу : Закон України від 24 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 18.06.2019).
2. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр> (дата звернення 18.06.2019).
3. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 12 вересня 1999 року № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> (дата звернення 18.06.2019).
4. Архіпов В. В. Методика визначення вартості рухомих речей, що становлять культурну цінність : посібник. Київ : АФО, 2005. 33 с.
5. Калашнікова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ : Знання, 2006. 479 с.
6. Ляшко А. А. Товароведение и экспертиза культтоваров. Товары для эстетического и интеллектуального развития : Учебное пособие. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2007. 298 с.
7. Методичні засади експертного дослідження культурних цінностей : навчально-методичний посібник. Київ : НАКККіМ, 2010. 128 с.
8. Овчарова О. В., Яушева-Омельянчик Р. М., Сургай Л. С. Словник-довідник музейного працівника : довідкове видання. Київ : Кий, 2013. 461 с.
9. Оцінка культурних цінностей / Індутний В. В., Чернявська Е. В., Шкляр С. М., Платонов С. М. та ін. Київ : ТОВ «АЯКС ПРИНТ», 2006. 608 с.
10. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование) : Учебное пособие. Москва : Юрид. лит., 1967. 152 с..

References

1. Law of Ukraine On Forensic Examination: Adopted on (1994, February 24. № 4038-XII). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. Parlami. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine On Export, Import and Return of Cultural Property: Adopted (1999, September 12. № 1068-XIV). Bulletin of the Vidomosti Verkhovnoyi Rany of Ukraine. Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine On Scientific and Technical and Technical Expertise: Adopted (1995, February 10, № 51/95-ВР). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. Parlami. vyd-vo, [in Ukrainian].
4. Arkhipov V.V. (2005). Method of determination of the cost of moving things of cultural value. Kyiv: AFO,. - 33 [in Ukrainian].
5. Kalashnikova O. L. (2006). Fundamentals of Art Study Examination and Valuation of Cultural Values Kyiv: Knowledge, 479 [in Ukrainian].
6. Lyashko A.A. (2007). Commodity and expert examination of cultural goods. Products for aesthetic and intellectual development. Moscow: Publishing and Trade Corporation "Dashkov & Co". 298 [in Russian].
7. Bitaeв V.A., Shulgina V.D., Shman S. Yu. (2010). Methodological Principles of Expert Investigation of Cultural Values. Kyiv: NAKKKiM, 128 [in Ukrainian].
8. Ovcharova O.V., Yaushева-Omelyanchik R. M., Sugary L. S. (2013). Dictionary-Directory of Museum Worker. - Kyiv: Kiy, 461 [in Ukrainian].
9. Indutny V.V., Chernyavskaya E.V., Shklyar S.M., Platonov S.M. (2006). Evaluation of cultural values. Kyiv: AJAKS PRINT LLC, 608 [in Ukrainian].
10. Eysman A.A. (1967). Conclusion of the expert (structure and scientific substantiation). Moscow: Yurid. Lit, 152 [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 26.09.2019 р.
Прийнято до публікації 25.10.2019 р.*